

TAFOFIEL 50

ISSN 2593-3639

1. HET HUIS EN ATELIER VAN BEELD-
HOUWER ERNEST SALU I IN EEN
TIJDSKADER.....3
2. ATELIER EN WONING SALU: EEN
NIEUWE UITDAGING, DE WEG
NAAR DE REALISATIE VAN EEN
HUISMUSEUM MET KUNSTE-
NAARSATELIER.....12
3. ERFGOEDDAG 2021.....17
4. EPITAAF VZW MODERNISEERT...18
5. HERNIEUWEN LIDMAATSCHAP...18

VOORWOORD

De 50ste editie van de Tafofiel is voor Epitaaf vzw een feestnummer! We hebben immers groot nieuws te melden. Sinds oktober 2020 heeft de vzw naast het atelier nu ook het woonhuis Salu in erfpacht. De woning en het atelier zijn daardoor terug herenigd en kunnen in één project en één visie beheerd en ontsloten worden.

Het wordt een uitdaging van formaat om dat project logistiek en financieel rond te krijgen. Als vrijwilligersvereniging zullen wij dus op zoek moeten gaan naar de partners en de middelen om deze ambitie waar te maken, maar dat kan ons enthousiasme niet temperen.

Dat dit is kunnen gebeuren hebben wij te danken aan het echtpaar Salu-Boulaert. Door hun schenking kon de Koning Boudewijnstichting de nieuwe eigenaar worden van huis en atelier samen en het op haar beurt in erfpacht geven aan Epitaaf vzw.

Graag hadden wij deze voor onze vereniging historische gebeurtenis met de nodige luister kenbaar willen maken en ook onze dankbaarheid naar de schenkers, onze partners en de leden en sympathisanten willen tonen. Helaas heeft de Coronapandemie daar een stokje voor gestoken. Maar afstel hoeft geen uitstel te zijn, we hopen ergens (?) in 2021 nog een feestje te bouwen.

Deze tafofiel staat dan ook in het teken van het woonhuis Salu dat we in een eerste artikel kaderen in zijn historische context. In het tweede artikel legt secretaris Tom Verhofstadt uit wat de uitdagingen zijn die deze nieuwe 'aanwinst' met zich meebrengen.

Epitaaf vzw krijgt de
steun van:

BESTE WENSEN VOOR 2021

van links naar rechts en van boven naar onder

BENEDICTE, TIM, JOHN, SOFIE, FREDERIK, LINDA, TOM

1. HET HUIS EN ATELIER VAN BEELDHOUWER ERNEST SALU I (1846-1923) IN EEN BRUSSELS TIJDSKADER

LINDA VAN SANTVOORT

In 1881 dient Ernest Salu bij de gemeente Laken een bouwaanvraag in voor de bouw van een burgerwoning in de Leopoldstraat. Het huis staat op een perceel dat met de achterzijde grenst aan de grond waar Salu al enkele jaren vroeger – sinds 1872- actief was en waar hij eerst een voorlopig atelier bouwde dat stilaan omgebouwd werd tot een steeds groter ateliercomplex. (1)

Ernest Salu handelde zoals veel beeldhouwers van zijn generatie. De bouw van een atelier krijgt voorrang op de bouw van een huis. Het atelier is 'levensnoodzakelijk' en bijgevolg wordt daar met voorrang in geïnvesteerd. Het huis komt er vaak pas vele jaren later als de middelen en mogelijkheden er zijn. Salu was van bescheiden komaf en we mogen veronderstellen dat er eerst nog wat gespaard moest worden vooraleer de bouw van een huis mogelijk werd. De scheiding tussen de werk- en woonplek is voor een beeldhouwer van groot belang. Beeldhouwen gaat immers gepaard met veel stof- en geluidshinder en het vergt ook veel plaats, liefst op de begane grond. Toch kiezen beeldhouwers er vaak voor om kort bij hun atelier te wonen op aangrenzende percelen. In dat opzicht is er een groot verschil met kunstschilders die voordeel zien in het integreren van de atelierruimte in hun woonst.

Een beeldhouwersatelier is vaak heel functioneel opgevat, het woonhuis daarentegen is de uitdrukking van de status die de kunstenaar heeft bereikt. Beide gebouwen vertellen dus een ander verhaal. (2)

DE INSPIRERENDE VOORBEELDEN

Het huis van leermeester Geefs

We kunnen ons inbeelden dat het huis en atelier van Guillaume Geefs (1805-1883) voor Ernest Salu een voorbeeld is geweest. Hij kende dat goed want als jonge leerling beeldhouwer is hij er aan het werk in de periode vóór 1870. Geefs was voor Salu altijd een referentie, het bewijs daarvan vinden we in de vele gipsen van Geefs die in het atelier van in het begin een prominente plaats hebben ingenomen. Geefs bouwde al vóór 1836 in Schaarbeek een huis met aanpalende ateliers aan wat toen de "rue Royale Prolongée" heette en wat later de

Paleizenstraat is geworden. Geefs bouwde er ongeveer ter hoogte van de toen nog niet gebouwde Koninklijke Sint-Mariakerk (1847, arch. H.D.L. Van Overstraeten). Het huis en atelier van Geefs was in zijn tijd spraakmakend. Geefs omringde er zich met een schare aan leerlingen - goedkope werkkrachten (practiciens) - die hij aan het werk zette om aan zijn vele opdrachten te kunnen voldoen. Salu was er één van.

De informatie over het Geefshuis is schaars en het ontbreekt ons tot vandaag aan beeldmateriaal. Perceelskaarten van ca. 1842 en 1881 tonen het eigendom aan de Paleizenstraat. De achterliggende percelen die ook eigendom zijn van Geefs blijven onbebouwd en reiken tot de veel lager gelegen Groenstraat. De woning is in open bebouwing, links en rechts geflankeerd door twee gebouwen tegen de perceelsgrens.

Perceelsplan P.C.POPP, gemeente Schaarbeek, ca. 1842, huis en atelier Geefs omkaderd.

De Sint-Mariakerk (1847) nog niet op plan aanwezig.

(bron: KBR Cartesius)

Perceelsplan van 1881, huis en atelier Geefs omkaderd.

De woning en de ateliers links en rechts zijn nu met elkaar verbonden. De gebouwen rond een u-vormige voorkeer.

(bron: KBR Cartesius)

Al in 1836 brengt een redacteur van het tijdschrift "l'Artiste" verslag uit van een bezoek:

"Nous avons visité les ateliers de Geefs avec une attention toute particulière, et nous avons été surpris autant que charmés des travaux qui y sont ou exécutés ou entamés. Une partie des premier figurera à l'exposition, l'autre restera dans sa galerie où le public sera admis à les voir."(3)

Dat beeldhouwer Geefs zijn atelierdeuren opende voor het publiek was gebruikelijk in die tijd en daartoe diende ook de 'galerij' die als expositieruimte was opgevat. "The studios of Geefs rue des Palais may be visited with pleasure" (4) zo staat te lezen in een reisgids in 1850.

Het is ongetwijfeld ook met dat voorbeeld in het achterhoofd dat Salu vele jaren later, in 1912, de wintertuin aan zijn atelier toevoegt.

Een beschrijving door historicus en kunstcriticus Edmond Marchal in een biografie van beeldhouwer Jacquet, ook een leerling van Geefs, geeft nog wat meer informatie over de gebouwen:

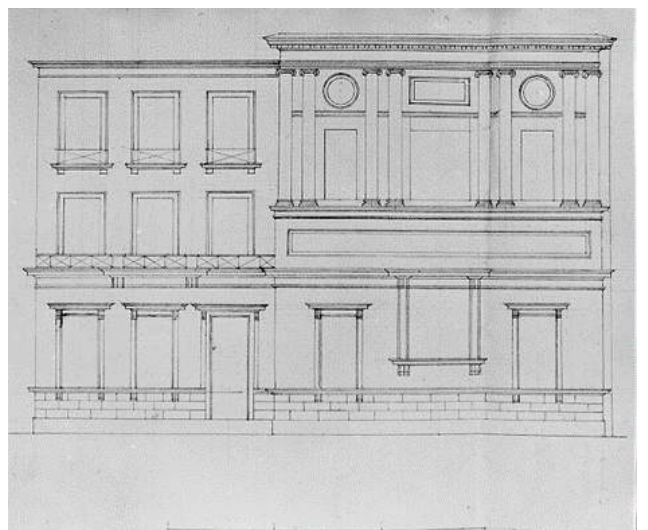
Guillaume Geefs (...) s'était bientôt fait construire rue des Palais, à Schaerbeek, sur un vaste terrain ayant un horizon splendide sur Jette, Koekelberg et tout l'ouest de Bruxelles, un pavillon, ou plutôt une villa italienne flanquée sur le devant, à droite et à gauche, du côté de la rue de deux grands corps de bâtiment un atelier, l'un pour ses élèves (ils furent nombreux). Le maître travaillait dans son habitation réunie par un couloir porte à porte avec cet atelier, et l'autre qui servait de magasin pour les moulages" (5).

Stadsarchivaris Alphonse Wauters merkte op dat er voor het ateliergebouw een perron was met daarop twee 'immense' leeuwenbeelden. (6) Het mag duidelijk zijn dat het huis en atelier van Geefs veel indruk maakte op de tijdgenoten.

We hebben het raden naar het uitzicht maar deze beschrijvingen spreken tot de verbeelding. Marchal roept het beeld op van een Italiaans villa en dat doet onvermijdelijk de vraag rijzen naar wie de architect kan geweest zijn. Misschien was het Tilman-François Suys (1783-1861)(7) die in 1836 aan de Brusselse Académie door directeur François-Joseph Navez (1787-1869)(8) als professor architectuur werd aangesteld. Architect Suys ontwierp ook de sokkel voor het standbeeld van generaal Belliard; een vroeg werk van Geefs uit 1832. Geefs en Suys werkten ook in 1833 samen aan een voorstel voor een monument voor de martelaren (9); voorloper van het martelarenmonument dat in 1850 zal worden opgericht op het Martelarenplein

en waarvan in het atelier Salu gipsmodellen zijn bewaard.

Het oeuvre van Suys - in zoverre het nog volledig gekend is - geeft alvast een voorsmaakje van hoe zo'n Italiaanse villa er kan hebben uitgezien. Voor markies Caseaux bouwde Suys ca. 1835 een op Palladio geïnspireerde villa aan de Koningsstraat op nauwelijks honderd meter verwijderd van de plek waar Geefs één jaar later zijn huis bouwde. Eerder al in 1824 bouwde Suys het huis van kunstschilder Navez aan de Koningsstraat (ter hoogte van het Congresplein) een woning en atelier waarvan de gevel een prototype is voor de neoklassieke vormtaal met Italiaanse inslag. Het kan niet anders of het huis van de directeur van de Brusselse Academie - later ook bewoond door Navez' schoonzoon Portaels (10) - is een inspirerend voorbeeld geweest voor veel kunstenaars in die tijd.

Boven: Architect T.-F. Suys, villa Caseaux, 1832, Koningsstraat, Sint-Joost-ten-Node (bron: Castermans 1850)

Onder: Huis en atelier Navez, Koningsstraat, Brussel, 1824 (bron: bouwaanvraag SAB)

Ernest Salu kende het huis van leermeester Geefs dat er nog blijft staan tot na zijn dood in 1883 en het huis van Navez, dat pas in 1874 werd afgebroken bij de aanleg van de Congresstraat in de Onze-Lieve-Vrouw-ter-sneeuwwijk.

Schaarbeek 'le faubourg des sculpteurs'

Ernest Salu I is geboren en opgegroeid in Schaarbeek in een periode dat die gemeente haar grootste expansie kende. De demografische explosie ging er gepaard met een intensieve stedenbouwkundige verdichting.

De gemeente had al vroeg in de 19de eeuw een grote aantrekkingskracht op kunstenaars. Schrijver en politicus Louis Bertrand – zelf opgeleid als marmerbewerker – geeft daar een verklaring voor in 1910:

"Schaerbeek fut pendant la première partie du siècle dernier le séjour favori des artistes. Deux causes expliquent cette prédilection. La première est d'ordre artistique: la pittoresque vallée Josaphat, qui a inspiré des centaines de peintres; la seconde est d'ordre économique; le village de Schaarbeek, avec ses larges espaces et terrains à bon marché, permettait l'établissement d'ateliers entourés de jardins pour les sculpteurs et les peintres". (11)

Ernest Salu huwde in 1868 met Elise Meyer en woonde aanvankelijk in de Grondwetstraat 8 te Schaarbeek bij zijn schoonvader, 'modeleur' P. Meyer. (12) Zijn woonplaats lag op wandelafstand van zijn oud-leermeester Geefs en hij kon ook zonder probleem te voet naar de werf van het Beursgebouw waar hij ca. 1870 meewerkt aan de ornamentale sculptuur o.l.v. Ernest Carrier-Belleuse.

De Grondwetstraat maakt de verbinding tussen de Poststraat en de Haachtsesteenweg en wordt vanaf 1864 doorsneden door de Koninklijke Sint-Mariastraat. De huizen dateren er van de periode 1858 tot 1867. (13) De jonge en pas gehuwde Salu kwam er dus terecht in een wijk in volle ontwikkeling.

Salu's overbuur is beeldhouwer Jacques-Philippe De Haen (1831-1900) in een huis met atelier dat hij bouwde in 1862. Het huis heeft een gevel opgetrokken in baksteen die onbepleisterd bleef; eerder uitzonderlijk in die tijd. Niets aan de gevel doet vermoeden dat dit het huis is van een kunstenaar en dat er een groot en hoog atelier achter schuilt. Operevolgende generaties kunstenaars bewoonden het huis tot in de jaren 1980 en bewaarden het grote atelier aan de achterzijde.

Schaarbeek, Huis gebouwd door beeldhouwer De Haen in de Grondwetstraat, 1862. (Bron: <https://monument.heritage.brussels/nl/Schaarbeek/Grondwetstraat/7/23171>)

In de onmiddellijke nabijheid van de Grondwetstraat wonen een paar kunstenaars met naam en faam.

Kunstschilder Eugène Verboeckhoven (1798-1881) woonde aan de Haachtsesteenweg 184 waar hij al in 1831 – nog vóór Geefs – een reusachtig atelier bouwde. Verboeckhoven kennen we als schilder van dieren. In zijn immense atelier – het was groter dan het atelier van Wiertz! – boetseerde hij ook. Dat was in zijn atelierpraktijk een stap naar het getrouw afbeelden van dieren. Verboeckhoven kende groot succes, zijn werken zijn vertegenwoordigd in veel Koninklijke collecties.

Net zoals Geefs stelde ook Verboeckhoven zijn atelier open voor bezoekers en was het een toeristische trekpleister. We durven dus te veronderstellen dat Salu I daar een bezoek heeft gebracht.

Portretbuste van Verboeckhoven door 'buurman' Fraikin, 1882 (Kopie bewaard in KMSK Brussel naar origineel in collectie Herentals) (bron: foto KIK)

Plan P.C.POPP , gemeente Schaarbeek, ca. 1842 ,uiterst rechts de oude Sint-Servaeskerk, boven de Haachtstesteenweg

Aanduiding van eigendom Fraikin en Verboeckhoven. De Ooststraat en de Vifquinstraat zoals we die vandaag kennen zijn nog niet getraceerd. (bron : KBR Cartesius)

Perceelsplan 1881, uiterst rechts de oude Sint-Servaeskerk. De eigendommen Fraikin en Verboeckhoven aan de Haachtstesteenweg zijn nog goed te herkennen, de Vifquinstraat is al getraceerd (links), de Ooststraat (rechts) nog niet.

(bron: KBR Cartesius)

Aan diezelfde Haachtse steenweg woonde op het nr. 182 beeldhouwer Charles-Auguste Fraikin (1817-1893) die er ergens tussen 1845 en 1850 een groot huis met atelier bouwde. Net zoals Geefs gaf Fraikin in zijn atelier onderricht aan jonge beeldhouwers. Constantin Meunier is zijn bekendste leerling.

De indrukwekkende collectie gipsen beelden uit zijn atelier - meer dan 400 stuks- schonk Fraikin in 1890 aan zijn geboortestad Herentals waar ze een plaats kregen op de zolder van het stadhuis dat in 1893 als 'Fraikinmuseum' werd opengesteld .

We hebben ook het raden naar hoe zijn huis en atelier er heeft uitgezien maar dat Fraikin grote aandacht schonk aan de opstelling van gipsen beelden dat weten we. De opstelling van de gipscollectie in Herentals getuigt van smaak en gebeurde op zijn aanwijzingen en met daartoe speciaal ontworpen sokkels.

Fraikin moet voor Ernest Salu I geen onbekende geweest zijn. Hij is een van de meest succesrijke beeldhouwers van het moment en hij heeft verschillende realisaties op het kerkhof van Laken.

De gipsen van Fraikin opgesteld op de zolder van het Stadhuis in Herentals waar het 'Fraikinmuseum' tot de jaren 1980 open bleef voor bezoekers.

Gipsmodel voor het grafbeeld van Nicolai (Laken) door Fraikin (ca. 1854)

(bron : KIKIRPA, cliché N017925)

Historie- en portretschilder Louis Gallait (1810-1887) woont al vanaf 1845 aan de Paleizenstraat en de hoek met de Groenstraat in een pand met zicht op het Liedtsplein. Zijn grote woning en zijn atelier is ontworpen door architect Jean-Pierre Cluysenaar. Zijn atelier stond in verbinding met zijn salon via een serre. De inrichting was ongetwijfeld luxueus zoals het betaamde voor een portretschilder van de beau-monde. Gallait had vanuit zijn huis uitzicht op de aanvankelijk nog open omgeving.

Al deze kunstenaars behoren tot een generatie van pioniers die het geluk hadden zich in Schaarbeek te vestigen nog vóór de verstedelijking er echt doorbrak. Bertrand beschrijft hoe hun eigendom naar het einde van de 19de eeuw opgeslokt worden door de verkavelingsdrang.

"Les demeures et ateliers de ces artistes en vue étaient entourés de jardins assez vastes. Les terrains se vendaient à très bons marché alors et ces artistes, plus tard, réalisèrent de beaux bénéfices en revendant leurs immeubles en les transformant en terrains à bâtir. C'était assez légitime, du reste. Les artistes avaient fait la réputation de Schaerbeek et ils en profitèrent par suite du développement que prit cette commune".

Dit verklaart ook waarom er van die vroegste woningen en ateliers geen sporen meer zijn overgebleven. Hun schaal en omvang beantwoordden niet meer aan de structuur van een steeds sterker toenemende verstedelijking. Een atelier als dat van Verboeckhoven bijvoorbeeld was zo groot dat er na de verkaveling van atelier en voortuin ongeveer 20 huizen konden worden gebouwd aan de nieuw getraceerde Ooststraat. Die straat werd aangelegd mede op initiatief van de erfgenamen Verboeckhoven om zodoende een maximum aan rendement uit de verkaveling te kunnen halen.

Toch blijven Kunstenaars in Schaarbeek een thuis haven vinden. Godfried Guffens (1823-1901) bouwde in 1875 een huis in de de Lochtstraat met in de tuin een groot atelier. Dat atelier heeft een gevel gericht op he Lehonplein dat toen nog niet was aangelegd. Het atelier van Guffens is in een voor die tijd modieuze en polychrome neo-Vlaamse-renaissancestijl en voor de voorbijgangers herkenbaar als kunstenaarsatelier door het opvallend grote atelierraam.

Schaerbeek, Lehonplein
 Atelier G. Guffens, 1875
 Bron:
<https://monument.heritage.brussels/fr/buildings/22980#&gid=null&pid=1>

Schilder Antoine van Hammée (1836-1903) spant de kroon met zijn in 1875 zelf ontworpen atelierwoning in neo-Pompeiaanse stijl; een unicum in de Brusselse architectuurgeschiedenis. Het was zijn intentie om de gevel van polychromie te voorzien maar of dat ooit werkelijkheid werd is niet zeker.

Zelfs zonder die polychromie blijft het huis een opgemerkte gevel in de straat. Van Hammée was vanaf 1877 professor aan de Academie waar hij een cursus 'archeologie en kunstgeschiedenis' doceert en dat verklaart mee waarom hij koos voor een uitzonderlijke gevel.

Schaerbeek, de Lochtstraat,
 Atelierwoning Antoine Van Hammée, 1875
 (Foto auteur, 2003)
 (eigen ontwerp Van Hammée, privé verzameling)

Dit zijn allemaal voorbeelden die voor Salu, zolang hij in Schaerbeek woonde, binnen wandelafstand waren gelegen. De laatste twee voorbeelden zijn gebouwd op een moment dat Salu zelf al plannen smeedde om zijn eigen huis te bouwen.

Perceelskaart van Schaarbeek, ca. 1881. Deze kaart geeft een beeld van de situatie net nadat Salu I verhuisde naar Laken. De nieuwe Sint-Servaeskerk is al gebouwd maar de oude kerk staat er nog. (bron : KBR Cartesius)

NAAR LAKEN

Salu I kiest voor Laken omdat hij zich wil toeleggen funeraire sculptuur. Het kerkhof van Laken is dan de uitverkoren begraafplaats van de Brusselse adel en burgerij.

De aankoop van een terrein vlakbij het kerkhof in 1872 is onderdeel van een bewuste strategie.

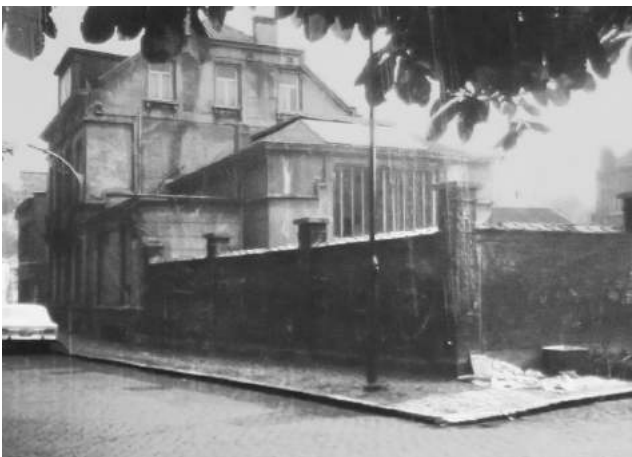
Salu ruilt laat het artistieke Schaarbeek achter zich en kiest voor het op dat moment nog vrij landelijke Laken.

Laken in 1851, ed. Tessaro (bron : KIK)

Laken heeft minder de naam een kunstenaarsgemeente te zijn. Maar kunstenaars die op zoek gingen naar kalmte en afzondering – weg van de grote bouwwoede in de gemeenten korter bij de vijfhoek- vonden er hun gading.

Kunstschilder Xavier Mellery (1845-1921) bouwde er in 1879 een atelier in de tuin van de ouderlijke woning (Paleizensraat 589) die grensde aan het Koninklijk domein(24) waar Mellery's vader hovener was. In 1897 wordt het huis afgebroken vanwege plannen om de Wijngaardstraat recht te trekken. Xavier Mellery krijgt van de Civiele lijst een nieuw stuk grond—nog steeds vlak bij het Koninklijk domein- waar hij zijn nieuwe woning met atelier bouwt (heden Mellerystraat 78) naar ontwerp van architect Oscar Simon. Het huis van Mellery, dat er nog steeds staat, ligt op slechts een paar minuten wandelen van het eigendom Salu.

Laken, Mellerystraat 78, Voormalige woning van Xavier Mellery. Het atelier is afgebroken in 1971

Bron: https://monument.heritage.brussels.nl/Brussel_Laken/Mellerystraat/78/37735

Salu bouwde zijn huis aan de Leopoldstraat (heden Leopold I-straat). Het is een lange straat die Jette verbond met het hart van het dorp Laken. Deze weg, met onregelmatig tracé, kreeg de naam Leopoldstraat (1914) omdat Leopold I, via deze weg zijn feestelijke intocht in Brussel hield.

De straat werd in 1850 verhard en haar tracé werd rechtgetrokken in 1880 en 1887.(25)

Een blik op een oude kaart van die omgeving brengt duidelijk in beeld hoe het eigendom Salu gelegen is in een zone die als het ware 'uit het kerkhof is gesneden'.

Vandermaelen, 1872-82, het stuk van de Leopoldstraat nog zonder bebouwing. (bron: KBR Cartesius)

Het huis Salu: burgerlijke 'bescheidenheid'

Uit vergelijking met de huizen van kunstenaars-tijdgenoten komt naar voor dat Ernest Salu eerder bescheiden blijft bij de bouw van zijn woning. Het is niet te herkennen als het huis van een kunstenaar. Er is geen aanwijzing naar een architect en het valt niet uit te sluiten dat Salu zelf de plannen heeft getekend zoals toen nog toegelaten was.

Het huis heeft een wit bepleisterde gevel en een statige uitstraling. Het is een architectuur zoals die al enkele decennia in de residentiële wijken in de randgemeenten van Brussel heel populair was. Het is het soort huis zoals Salu dat in zijn jonge jaren ten overvloede heeft gezien langs de straten in Schaarbeek. Het waren de huizen van een klasse waar hij naar opkeek en waarvan hij hoopte te weldra tot zijn opdrachtgevers (klanten) te kunnen rekenen. Het volstaat een paar prentbriefkaarten uit die tijd te bekijken en er deze typische en beeld-

bepalende architectuur op te herkennen.

Het huis was voor Salu zijn statement dat hij nu ook tot die burgerklasse behoorde.

Eindnoten

(1) Tom Verhofstadt, *Het voormalige atelier Salu. 111 jaar funeraire kunst (1872-1983)*, in : Erfgoed Brussel, nr. 26-27, 2018, pp. 44-55. Zie verder in deze Tafel het artikel van Tom Verhofstadt.

(2) Linda Van Santvoort, *De kunst een kunstenaar te zijn. De 19de-eeuwse kunstenaarsateliers in Brussel*, in : Erfgoed Brussel, nr. 26-27, 2018, pp. 7-25. Linda Van Santvoort, Marjan Sterckx, *Inside sculptors' studios in belle époque Brussels : an interior architectural view*, in : Sculpture Journal, 29 (2), 2020, pp. 193-215.

(3) *Une visite a l'atelier de Geefs*, in *L'Artiste*, september 1836

(4) [A Handbook for the travellers of the continent](#), ed. Muray, Londen, 1850, p. 167.

(5) Edmond Marchal, *Jean-Joseph Jaquet*, in : *Annuaire de l'Académie Royale*, 1910, p. 91.

(6) Alphonse Wauters, *Histoire des environs de Bruxelles*, Brussel, 1855, T.3, p. 47.

(7) Begraven op het kerkhof van Laken

(8) Begraven op het kerkhof van Laken

(9) J. Van Lennep, *De beelden van Brussel*, Brussel, p. 26-28.

(10) Begraven op het kerkhof van Laken in het graf van de fam. Navez

(11) Louis Bertrand, *Schaerbeek depuis cinquante ans... 1860-1910*, Brussel, 1912, p. 289.

(12) Salu geeft het adres Grondwetsstraat op bij de bouw-aanvraag van zijn atelier in 1874. In de almanak staat hij niet op dat adres geregistreerd, wel 'Meyer P. Modeleur'.

(13) <https://monument.heritage.brussels/nl/Schaerbeek/Grondwetstraat/10302055>

(14) De laatste kunstenaar bewoner was Géo De Vlaeminck. Het atelier was tot ver in de jaren '1990 intact. Linda Van Santvoort, Schaerbeek, commune d'artistes par excellence, in: Geo De Vlaemynck, tentoonstellings-catalogoog, 1997, pp.39-43.

(15) Adres in de Almanak van 1870

(16) *A Handbook for the travellers of the continent*, ed. Muray, Londen, 1850, p. 167.

(17) Adres in de Almanak van 1870

(18) In dat museum ook het gipsen model voor het Nicolai monument op het kerkhof van Laken.

(19) Fanny Cluysenaar, *Une famille d'artistes -Les Cluysenaar*, Brussel, 1928, p. 15, 21.

(20) Max Sulzberger, *Louis Gallait*, Bruxelles, 1889, p.14.

(21) Louis Bertrand, *op. cit.*, p.290.

(22) <https://monument.heritage.brussels/nl/Schaerbeek/Ooststraat/10303086>

(23) Meer over dit merkwaardige huis: Marie Becuwe, *L'atelier c'est le Peintre. De atelierwoning van Godfried Guffens in Schaerbeek*, in : *Erfgoed Brussel*, nr. 26-27, 2018, pp. 37-43.

(24) Bouwaanvraag , SAB

(25) https://monument.heritage.brussels/nl/Brussel_Laken/Leopold_I-straat/10208122

Foto van de woning Salu, na 1900. De woningen op nr. 19, 21 en 23 werden gebouwd in opdracht van Ernest Salu I als opbrengsteigendom. Zijn zoon, Ernest Salu II neemt zijn intrek op nr. 19. Let op de imposante vlaggenmast op de woning Salu (Fonds Salu © Epitaaf vzw , glasnegatief f106).

2. ATELIER EN WONING SALU: EEN NIEUWE UITDAGING, DE WEG NAAR DE REALISATIE VAN EEN HUISMUSEUM MET KUNSTENAARSATELIER

TOM VERHOFFSTADT

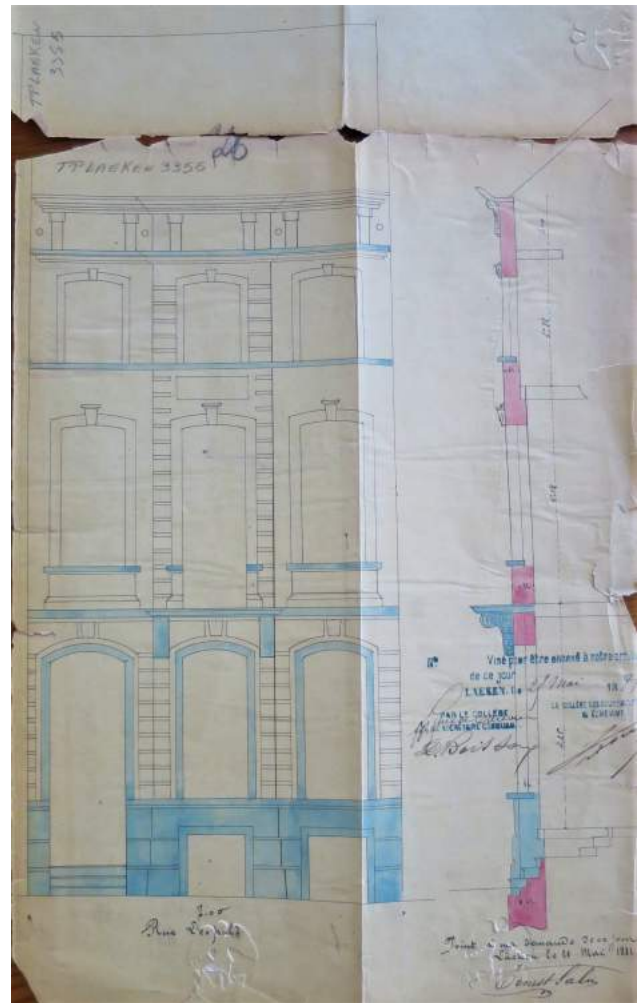
Sinds oktober 2020 heeft de vzw Epitaaf een nieuwe erfpachtovereenkomst ondertekend met de Koning Boudewijnstichting (KBS) voor een duur van 54 jaar. Naast de duur van deze erfpacht is een tweede bijzonderheid dat deze erfpachtovereenkomst ook de woning Salu behelst, m.a.w. Epitaaf vzw heeft de verantwoordelijk verworven over het beheer en ontsluiting van het atelier én de woning, gelegen Leopold-I straat nr. 17.

Een gigantische verantwoordelijkheid, dat staat buiten kijf, maar tevens een al even gigantische mogelijkheid om een ambitieus plan te ontplooiën iets unieks in Brussel, bij uitbreiding in België te verwezenlijken: de realisatie van een huismuseum met kunstenaarsatelier!

Met de woning erbij heeft de vzw Epitaaf een geweldige opportuniteit om naast de kunstenaar en ondernemer Ernest Salu (atelier) ook een ander, minder bekend, doch minstens een even belangrijk aspect te belichten: deze van een lokaal zeer geëngageerde kunstenaar en zijn familie, waarvan het belang in de onmiddellijke omgeving niet kan worden onderschat, en dit aan de hand van zijn sociaal-maatschappelijke banden, zijn politieke carrière en weldoenersactiviteiten binnen de gemeenschap van de gemeente Laken tijdens de belle époque; ca. 1872-1923.

De woning Ernest Salu I (1)

Ernest Salu I is sinds 1872 aan het werk in zijn openlucht atelier, met houten barak, op een terrein naast het kerkhof van Laken wanneer hij beslist (en de mogelijkheden heeft) om zich permanent in Laken te vestigen. Vanaf 1877 woonde Ernest Salu met zijn echtgenote, Elisabeth (Elise) Meyer, in de nabij gelegen Kerkeveldstraat. Enkele jaren later, op 4 mei 1881 dient Ernest Salu een bouwaanvraag in bij het gemeentebestuur van Laken voor het bouwen van een stenen (permanent) atelier én een woning, langs de huidige Leopold I-straat nr. 17.(2) Het is een typische 19de-eeuwse burgerwoning in eclectische stijl met sterke neoclassicistische inslag en met een symmetrische compositie; drie bouwlagen en drie traveeën, waarvan de centrale in licht risaliet en met balkon. Op het hoofdgestel lezen we de bouwdatum 'ANNO 1881' en de initialen van Ernest Salu, 'ES'. De keuze voor deze stijl en typologie is niet uitzonderlijk en kan zelfs als standaard worden beschouwd. Hiermee profileert Ernest Salu zich als een burger die het gemaakt heeft.

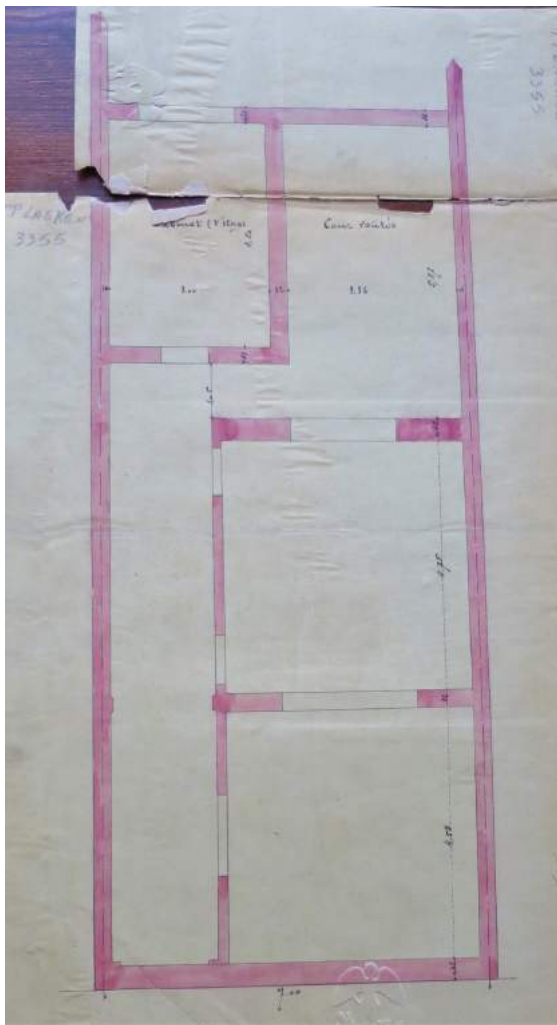

Opstand en profiel van de gevel van de woning Salu (Archief van de Stad Brussel, Bouwdossier OW3355)

In de bouwaanvraag van de woning vinden we een opstand van de voorgevel en het profiel hiervan terug. De opstand dient om de verhoudingen weer te geven (breedte t.o.v. bouwhoogte tot aan de kroonlijst of gabariet) en het gebruik van de gevelmaterialen aan te duiden, de elementen in lichtblauw refereren naar blauwe hardsteen, de rest van de gevel werd bepleisterd. Er wordt geen duiding gegeven inzake schrijn- en ijzerwerk. Ook de (weinig) decoratieve elementen voor de sleutels boven de ramen en deuren (sluitstenen) en opschriften in het hoofdgestel worden niet aangeduid.

Opmerkelijk voor die tijd echter is de aanwezigheid van een grondplan in het bouwdossier, meer specifiek een dwarsdoorsnede (op vloerhoogte?) van de bel-étage. De

aanwezigheid van dergelijke grondplannen in bouwaanvraagdossiers is in die tijd eerder uitzonderlijk – er werden uiteraard wel plannen gemaakt – voor het bouwen van conventionele burgerwoningen. Dit geldt grotendeels ook voor de woning Salu; nl. de (standaard)gevel en dito typologie; links, in de as van de toegangsdeur, een trappenhuis dat rechts een aaneenschakeling van twee kamers bedient. Meestal is er een achterbouw in de as van het trappenhuis met tussenverdiepingen, toegankelijk via de overlopen van de trap. Dit laatste geldt ook voor de woning Salu, m.a.w. tot dusver niets uitzonderlijks. De aanwezigheid van een schematisch grondplan van de bel-étage echter doet vermoeden dat we hier te maken hebben met een niet-conventioneel plan! We zien duidelijk de ruimte van het trappenhuis links met vooraan een centrale toegang in de voorste kamer (langs de straat) van de bel-étage, waarachter zich een tweede ruimte bevindt met een dubbele toegang vanuit de hal. Achteraan, in de as van het trappenhuis, hebben we een achterbouw, een

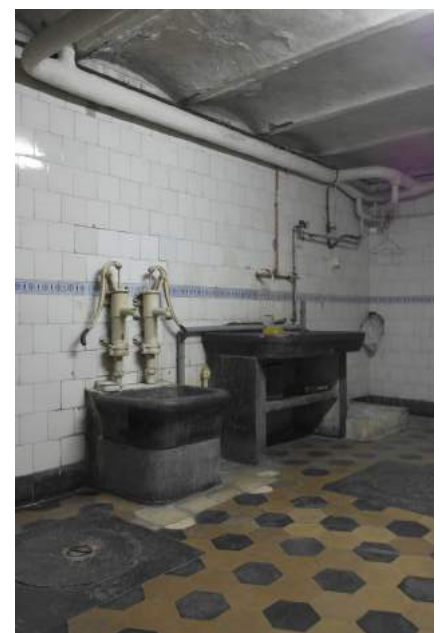

Grondplan van de benedenverdieping van de woning Salu (Archief van de Stad Brussel, Bouwdossier OW3355 (1881))

‘cabinet’. Daarnaast, in de as van het salon en de eetkamer, bevindt zich een verhoogde koer of terras, op het plan aangeduid als ‘cour vouté’, wat dus impliceert dat ze onderkelderd is met gewelfjes.

Inderdaad, bekijken we vandaag deze kelderruimte, de derde in aaneenschakeling van twee voorgaande onder de eigenlijke woning, dan is deze makkelijk te herkennen en te onderscheiden van de andere kelderruimtes. De aanwezigheid van waterputten, pompen en een imposante gootsteen doen vermoeden dat deze ruimte mogelijk ook werd gebruikt in functie van het atelier, dat dan nog grotendeels in openlucht was, gezien de wintertuin met glazen dakkap pas in 1912 werd ingericht. De kelderverdieping van de woning werd zodoende mogelijks betrokken bij de atelierwerking. In hetzelfde bouwaanvraagdossier werd het atelier op een duurzame manier voorzien van een aanzienlijke infrastructuur; de tijdelijke houten barak werd vervangen door een stenen gebouw met ijzeren structuur!

In het voorgaande artikel lezen we hoe beeldhouwers gefaseerd bouwen, eerst het atelier, iets later de woning. Ernest Salu echter zal aan de hand van dezelfde bouwaanvraag atelier én woning laten optrekken – waarvan we vermoeden die hij die zelf heeft ontworpen – waardoor beiden ook op elkaar zijn afgestemd, zeker op grondniveau bekeken vanuit het atelier (zie verder de langsdoorsnede van woning en wintertuin en het niveauverschil).

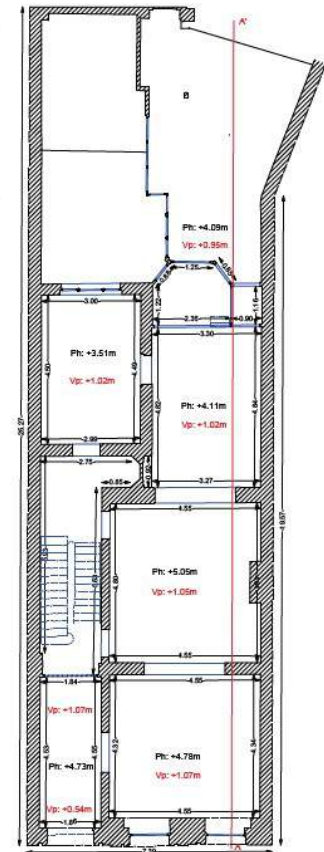
Huidige toestand van de kelder onder troggewelven, een waterput, dito pompen en hardstenen gootsteen (Foto Tom Verhofstadt © Epitaaf vzw, 2020)

Ook de recent opgemaakte landmetersplannen tonen gelijkenissen met het schematische plan van de bel-étage, de langsdoorsnede toont ons duidelijk de derde kelder onder gewelfjes. Later werd, op bel-étage niveau, deze open koer ingericht als een derde ruimte, een 'huiselijke' wintertuin met cosy corner en trapezoidale erker voor een groot deel uitkijkend op de dan al overdekte wintertuin van het atelier (de wintertuin werd overdekt met een glazen koepel in 1912).

Laatstgenoemde uitbreiding, gepaard met een gedeeltelijke decoratieve herinrichting van de woning, moet nog worden onderzocht. Mogelijk zijn deze aanpassingen uitgevoerd in opdracht van (en door) Ernest Salu II, wanneer hij zich definitief vestigt in de ouderlijke woning omstreeks het begin van de jaren 1920; zijn vader Ernest Salu I sterft immers in 1923 en de uitbreidingen tonen duidelijk een getemperde art deco stijl. Maar dit vormt stof voor een latere bijdrage in de Tafofiel.

Grondplan gelijkvloers

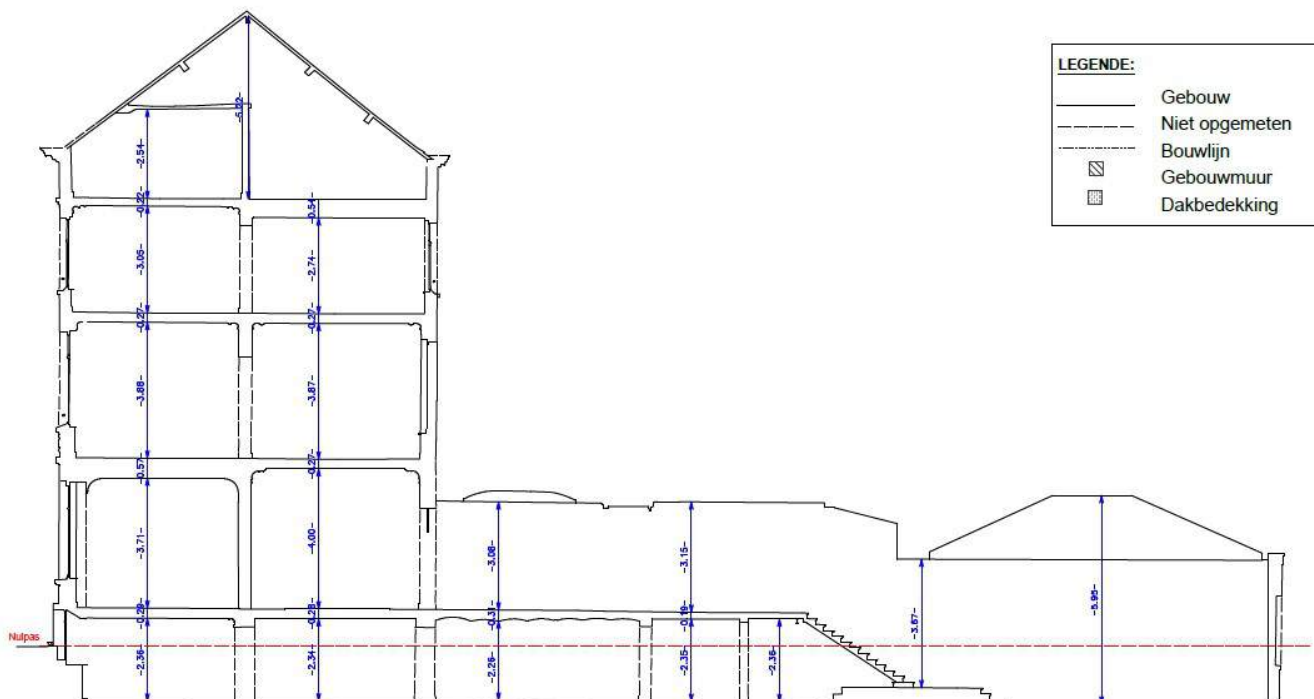
LEGENDE:	
	Gebouw
	Niet opgemeten
	Bouwlijn
	Binnenschrijnwerk
	Gebouwmuur
	Dakbedekking

Boven: huidig opmetingsplan van de benedenverdieping (landmeter Van Eester © Epitaaf vzw, 2021)

Midden: zicht vanuit de erker naar de wintertuin van het atelier (foto Linda Van Santvoort © Epitaaf vzw, 2021)

Onder : huidige opmetingsplan langsdoorsnede woning en wintertuin (landmeter Van Eester © Epitaaf vzw, 2021)

LEGENDE:	
	Gebouw
	Niet opgemeten
	Bouwlijn
	Gebouwmuur
	Dakbedekking

Dit impliceert natuurlijk één van de uitdagingen waar de vzw Epitaaf voor staat voor de inrichting van een huismuseum (en nog steeds van het atelier ook); ontsluiten voor een breed publiek, rekening houdend met de materiële historische geïmpliciteit van de woning (en het atelier)!

De woning Ernest Salu I als huismuseum

De inrichting van de woning Ernest Salu I tot een huismuseum zorgt in eerste instantie voor meer vragen dan antwoorden. Het is duidelijk dat de mogelijkheden voor de inrichting van de woning als een huismuseum legio zijn, maar ze moeten dan wel doordacht, theoretisch en inhoudelijk onderbouwd worden. Het is de uitdrukkelijke wens van de vzw Epitaaf om enkel de kelder- en benedenverdieping in te richten als huismuseum, waarbij de kelder- en benedenverdieping kan worden gebruikt voor de dagelijkse werking van de vereniging, en de benedenverdieping kan worden ingericht als museum. Beiden zijn eveneens rechtstreeks verbonden met de wintertuin van het atelier waardoor er een zeer interessant circuit ontstaat tussen werk en privé, en hoezeer dit al of niet met elkaar is verweven...

De overige verdiepingen van de woning zouden worden ingericht als wooneenheid of -eenheden, afhankelijk van de haalbaarheid. Dit zorgt voor een permanente bewoning (en bewaking) in het huis, gescheiden van de museale werking, alsook deze van de vereniging, en zorgt tevens voor een bron van inkomsten.

Voor de invulling en ontsluiting van de bel-étage en de kelders ziet Epitaaf verschillende mogelijkheden. De collectie van Epitaaf vzw beschikt immers over voldoende objecten (en archiefstukken) om de sociaal-maatschappelijke inbreng van Ernest Salu I in de eerste plaats, en de volgende generaties, te duiden en te illustreren. Vooral de figuur van Ernest Salu I tijdens de Belle Époque – de hoogdagen van de Brusselse burgerij – is zeer de moeite waard om te ontsluiten.

Ernest Salu I wordt in 1879 onderluitenant van de Burgerwacht, van 1893 tot 1898 kapitein en vervolgens majoor-commandant. Tekeningen, oorkonden en foto-albums uit het Fonds Salu (3) illustreren uitvoerig dit belangrijke aspect van Salu's leven. Daarnaast was hij vanaf 1883 tot aan zijn dood in 1923 bestuurder van de in 1883 opgerichte *Crèche Clémentine* en van 1890 tot 1919 bleef hij bijna onafgebroken bestuurder en/of directeur

van het *Bureau de Bienfaisance* en voorzitter van de *Société royale Union et Fraternité de Laeken*. Ook politiek was hij actief: van 1895 tot 1907 als schepen in Laken, onder het burgemeesterschap van Emile Bockstael (ambt van 1877 tot 1920), en als lid van het *Comité local d'hygiène et de salubrité*.

Portretfoto's van Ernest Salu in zijn uniform met eretekens van de Burgerwacht.. Boven: aan de achtergevel van zijn woning. Onder : Foto vermoedelijk van na 1898 gezien de twee sterren op de kraag overeenkomend met de rang van majoor-commandant (Fonds Salu © Epitaaf vzw , Foto F00173a, Foto BB025).

Ook de rol van de verschillende generaties dames Salu kan aan bod komen. Het archief beschikt over voldoende elementen om ook hun bijdrage in de onderneming Salu toe te lichten.

Van sommigen zoals, mevrouw Jeanne Vasten, echtgenote van Ernest Salu II, beschikken we eveneens over schilderijen.

Stilleven met bloemen, olieverf op doek, gesigneerd J. Salu (Vasten), 1930 (Foto Tom Verhofstadt © vzw Epitaaf, 2020).

Een voordeel dat de ontsluiting van de woning biedt is de mogelijkheid om het ateliergedeelte met zijn depot te ontlasten van bovenstaande objecten en deze tegelijk beter te doen gelden.

Ook de bibliotheek en het archief kan (gedeeltelijk) verhuizen naar de woning waardoor er atelierruimte vrijkomt zodoende meer expositie- of polyvalente ruimte te creëren.

Een stappenplan

Het is dus zaak dit op een doordachte manier uit te voeren. Een stappenplan moet worden opgemaakt rekening houdend met enkele belangrijke parameters, één ervan is dat de woning, samen met het atelier een beschermd monument is!

Epitaaf is alvast begonnen met een gedetailleerde opmeting te laten uitvoeren door een landmeter. Deze plannen zullen ons toelaten om samen met de architect een restauratie- en renovatieproject uit te werken dat enerzijds rekening houdt met een permanente bewoning in een of meerdere wooneenheden, de museuminrichting en verenigingswerking in de woning, en anderzijds gekoppeld wordt aan het atelier. Beiden dienen in één geïntegreerde ontsluitingsproject verenigd te worden.

Eindnoten

(1) VERHOFSTADT, Tom, *Het voormalige atelier Salu. 111 jaar funeraire kunst (1872-1983)* in *Erfgoed Brussel*, nr. 26-27, 2018, pp. 44-55. Ondanks de focus op de bouwevolutie en werking van het atelier komen ook de bouw van de woning en het sociaal-maatschappelijk belang van Ernest Salu I in dit artikel kort aan bod

(2) Archief van de Stad Brussel, Bouwdossier OW3355 (1881).

(3) Jammer genoeg werd een gipsen beeld, een portret van Ernest Salu I ten voeten uit (inv. 437), gestolen uit het atelier de nacht van 15 op 16 oktober 2020

Een vaste afspraak in de Epitaafkalender is de Erfgoeddag die gebruikelijk doorgaat op de laatste zondag van april. De 20^e editie was normaal voorzien in 2020... had Covid-19 hier geen stokje voor gestoken. Niet getreurd, ...we hernemen in 2021! ...Met hetzelfde thema 'NACHT'! En ja... wij zijn weer van de partij.

Voor deze jubileumeditie voorzien we een feestweekend. Dit zal doorgaan op **zaterdag 24** en **zondag 25 april**. Het definitieve programma is weldra beschikbaar op onze website en die van Faro.

Epitaaf tekent in met een 'traditionele' koffietafel, een lezing en een tentoonstelling. We overlopen even heel kort ons programma: op zaterdag 24 april ontvangen we onze gasten op een avondlezing over koninklijke rouwstoeten, gebracht door VUB-professor Christoph De Spiegeleer, waarna jullie worden uitgenodigd voor een heuse koffietafel met duiding op een bijzondere locatie. Hierna kan een tentoonstelling worden bezocht die een bijzonder fotoalbum uit 1865 belicht. Deze tentoonstelling kan eveneens worden bezocht en bekeken op zondag 25 april... Details volgen in een volgende aankondiging van dit event dus houd uw mailbox in de gaten want we zullen moeten werken met verplichte inschrijving... en neen, u kan nu nog niet inschrijven!

Albert Anker , stilleven,1877
(museum Winterthur, Zwitserland)

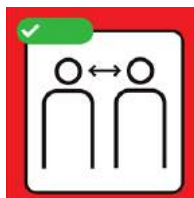
4. EPITAAF VZW MODERNISEERT.....

Sinds kort is Epitaaf vzw de trotse eigenaar van niet één maar wel tweeënveertig Monacor ATS-20T's, van één Monacor ATS-35CB en van één, meer bescheiden, Monacor ATS-12CB.

U leest het goed...een state of the art draadloos rondleidingsysteem dat we dankzij een éénmalige subsidie van visit.brussels hebben kunnen bekomen, waarvoor dank!

De gezondheids crisis ten gevolge van het coronavirus heeft de toeristische en de culturele activiteiten in België en de rest van Europa volledig stilgelegd. Deze sectoren leveren onder andere een belangrijke bijdrage aan de ontwikkeling van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, zowel wat betreft de gemeenschap en economie als zijn internationale positie.

Om de culturele en toeristische actoren te helpen, lanceerden visit.brussels en het Brussels Gewest een reeks steunfondsen, waaronder dit fonds ter ondersteuning van initiatieven die gericht zijn op het invoeren van 'touchless' diensten in culturele en toeristische infrastructuren.

In dit kader kende visit.brussels ons een mooie subsidie toe voor de aankoop van een draadloos rondleidingsysteem. Sinds kort kan onze vereniging twee groepen van maximaal 20 personen elk begeleid door een gids rondleiden op het kerkhof en in het atelier (en binnenkort de woning) via dit systeem en kan de 'social distancing' verzekerd worden.

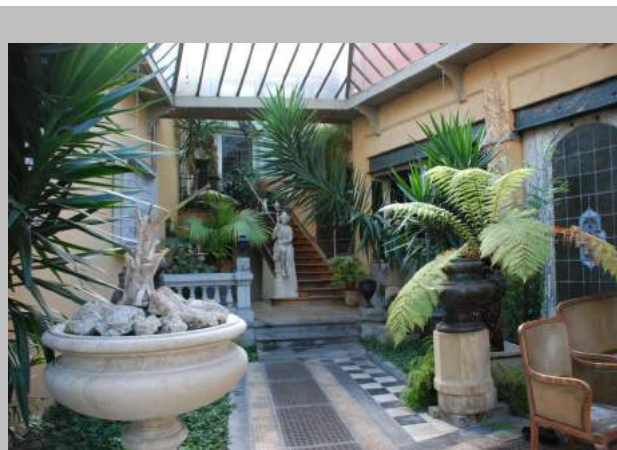
visit.brussels

5. HERNIEUWEN LIDMAATSCHAP

Wij nodigen onze leden en sympathisanten uit hun lidgeld voor 2021 te betalen.

Uw bijdrage helpt ons de doelstellingen en projecten van de vzw te realiseren.

Wij brengen de leden op de hoogte van onze activiteiten.

COLOFON

Epitaaf vzw

Onze-Lieve-Vrouwvoorplein 16
1020 BRUSSEL (Laken)

info@epitaaf.org

www.epitaaf.org

<https://www.facebook.com/atelier.Salu/>

rekeningnr.: BE20 0682 0392 6056

lidmaatschap: 25€